

o'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
Termiz davlat universiteti
Fan nomi: ADABIYOTSHUNOSLIK

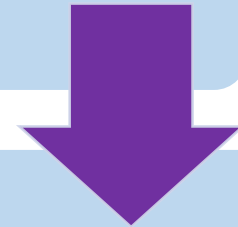

Mavzu: Adabiyotshunoslik – adabiyot haqidagi fan.
Badiiy adabiyot san'at turi

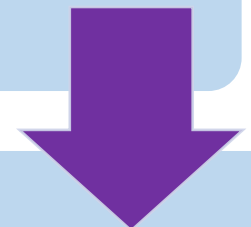
O'qituvchi: Shaymardanova Aziza Raimjanovna

Reja:

**Adabiyotshunoslik fanining
maqsad va vazifalari**

**Badiiy asar –adabiyotshunoslik
obyekti**

**Adabiyotshunoslikning tarkibiy
qismlari. Adabiyot so‘z san’ati**

• Asosiy adabiyotlar:

1. Arastu. Poetika. Ahloqi kabir. – T.: Yangi asr avlodi, 2004.
2. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. –Т.: o‘zbekiston, 1993.
3. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. –Т.: o‘qituvchi, 2002.
4. Фитрат. Адабиёт қоидалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
5. Бобоев т. Адабиётшунослик асослари. –Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
6. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1979.
7. Қуронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академнашр, 2010.
8. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Т.: Akademnashr, 2018.

- Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Шарқ мумтоз поэтикаси Ҳамидулла Болтабоев талқинида. —
 - Тошкент: Ўзбекистон энциклопедияси, 2006.

- Internet saytlari:

1. www.alishernavoiy.uz
2. www.ziyo.uz.kutubxona.uz
3. www.library.uz
4. www.kutubxona.uz

“Adabiyotshunoslik” so‘zi adabiyot+shunos (tojikcha affiksoid)+lik (otlik qo‘shimchasi) kabi qismlardan iborat bo‘lib, «adabiyot bilan shug‘ullanish», «adabiyotni o‘rganish» degan ma’nolarni bildiradi.

Har bir fan singari adabiyotshunoslik ham adabiyotning mohiyati, badiiy asar, uning tuzilishi, adabiy tur va janrlar, syujet, kompozitsiya, ijodiy metod, ijodiy oqim singari masalalarni o‘rganadi.

Adabiyotshunoslik adabiyotning ijtimoiy fikr taraqqiyotiga ta’siri, uning boshqa fanlar bilan bog‘liqligini tekshiradi.

Adabiyotshunoslik fanining predmeti

Fanning predmeti deyilganda o'sha fan nimani o'rganishi nazarda tutiladi. Har bir fan o'z o'rganish sohasiga ega bo'ladi. Shundagina fan alohida fan tarmog'i darajasiga ko'tariladi.

Sharq adabiyotshunosligida “nazm”, “nasr”, “shuaro”, “ash'or” singari terminlar adabiyot so'zi qo'llanilgunga qadar shu mazmunni bergan. G'arb adabiyotshunosligida esa “poeziya” termini aynan adabiyot mohiyatini aks ettirgan.

Aristotel “taqlid” deb qo'llagan so'z aslida badiiy ijodni aks ettirgan.

Gegel, V. Belinskiy kabi olimlar ham “poeziya” atamasini adabiyotga nisbatan qo‘llashgani ma’lum. “Lirik poeziya”, “epik poeziya”, “dramatik poeziya” terminlari voqelikni badiiy aks ettirishning uchta turini anglatgan.

O‘zbek ilm-fanida bu termin o‘tgan asrning 20-yillarida ishlatila boshlangan. Abdulla Avloniyning “Adabiyot yoxud milliy she’rlar”, A. Fitratning “Adabiyot qoidalari”, Cho‘lponning “Adabiyot nadur?” kabi kitoblarida “adabiyot” termini qo‘llandi va ilmiy muomalaga kiritildi.

«Adabiyot» o‘zi arabcha «adab» so‘zining ko‘plik shakli bo‘lib, u keng va tor ma’noda qo‘llaniladi. **Keng ma’noda** qo‘llanilganda «adabiyot» so‘zi o‘qishga mo‘ljallab yozilgan va chop qilingan barcha asarlarni o‘z ichiga oladi.

«Adabiyot» soʻzi (termini) tor ma'noda ham juda faol ishlatiladi va bunda soʻz san'atiga daxldor boʻlgan asarlar – **badiiy adabiyot tushuniladi**. Mazkur istilohning ayni shu tarzda(tor va keng ma'nolarda) qoʻllanilishi rus va boshqa bir qator tillarda ishlatiluvchi «literatura» soʻziga oʻxshashdir.

Zero, bu termin ham **«litera»(«harf»)** soʻzidan olingan boʻlib, keng ma'noda **umuman chop etilgan mahsulotni**, tor ma'noda **badiiy adabiyotni** anglatadi. Biz mutaxassis sifatida «adabiyot» soʻzining tor ma'nosini ishlatamiz va bunda badiiy adabiyotni nazarda tutamiz.

Adabiyotshunoslik badiiy asarni tahlil qilib, uning jozibasini ta'minlayotgan, badiiy ta'sir, ifodaviylik va tasviriylkni oshirayotgan unsurlarni, muallifning muayyan **badiiy samaraga erishishini ta'minlayotgan usul va vositalarni** ochib beradi(e'tiborda tutingki, bu ishni adabiyotshunoslik necha asrlar davomida bajarib keladi).

Adabiyotshunoslik badiiy soz san'ati yutuqlarini ochib beradi va umumlashtiradi.

Badiiy adabiyotga taalluqli muammolarni atroflicha
va chuqur ilmiy o'rganish – adabiyotshunoslikning
vazifasi;

Chiqargan ilmiy xulosa va umumlashmalari orqali
badiiy adabiyot taraqqiysi, badiiy tafakkur rivojiga
xizmat qilish, badiiy did tarbiyasiga ta'sir o'tkazish
uning maqsadidir

Adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlari. Hozirgi zamon adabiyotshunoslik fani uchta asosiy tarkibiy qismdan, **uchta asosiy sohadan** tashkil topadi: **adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi va adabiy tanqid.**

Adabiyot tarixi o'tmish adabiyoti (jahon yoki biror milliy adabiyot)ni uzluksiz jarayon yoki shu jarayonning bosqichlaridan biri sifatida o'rganadi. Adabiyot tarixining asosida tarixiylik prinsipi yotadi.

Adabiyot tarixchisi sifatida konkret badiiy asar tahlil qilinganida ham o'sha asar yaratilgan **davr sharoiti, davr adabiy jarayoni** xususiyatlarini ko'zda tutishi shart qilinadi. Adabiyot tarixini qiziqtiradigan masalalardan yana biri sifatida konkret ijodkor faoliyatini o'rganishni ko'rsatish mumkin.

- O‘zbek adabiyot tarixchiligining shakllanishida A.Fitrat, A.Sa‘diy, V.Zohidov, V.Abdullayev, H.Sulaymonov, N.Karimov, A.Hayitmetov, A.Qayumov, B.Nazarov, A.Abdug‘afurov, N.Rahimjonov kabi olimlarning ulkan xizmatlarini alohida qayd etmoq lozim.
- Bugungi kun o‘tmish merosimizga munosabatni o‘zgartirishni, qator adabiy hodisalar, faktlar, ijodkor shaxslar taqdiri va faoliyatini yangicha ilmiy talqin qilishi zaruratini kun tartibiga qo‘ygani ma‘lum.

Adabiy tanqid hozirgi adabiy jarayon muammolarini o‘rganish, yangi paydo bo‘lgan asarlarni bugungi kun nuqtayi nazaridan g‘oyaviy-badiiy tahlil qilish va baholashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi.

Adabiy tanqid – adabiyotshunoslikning operativ, joriy adabiy jarayonga bevosita aralashadigan sohasidir. Adabiy tanqid adabiyotshunoslikning boshqa sohalaridan bir qator jihatlari bilan ajraladiki, bu narsa uning tabiati, o‘ziga xos maqsad va vazifalari bilan izohlanadi.

O‘zbek tanqidchiligining **M.Qo‘shjonov, O.SHarafiddinov, U.Normatov, N.Xudoyberganov, S.Mirvaliev, I.G‘afurov, A.Rasulov, M.Mahmudov, B.Karim** kabi qator namoyandalarining chiqishlarida adabiyotimizning dolzarb muammolari ko‘tarildi

- O‘zbek adabiy tanqidchiligining shakllanishida jadidchilikning ko‘zga ko‘ringan namoyandalari **M.Behbudiy, A.Fitrat, X.Muin**; shuningdek, jadidchilik ta‘sirida adabiyot maydoniga kirgan **V.Mahmud, Cho‘lpon** kabi ijodkorlarning katta xizmatlari bor.
- Afsus bilan qayd etish lozimki, **O.Hoshim, S.Husayn, M.Solihov** kabi adabiyotshunoslar, H.Olimjon, Uyg‘un, K.Yashin singari ijodkorlarning qator adabiy-tanqidiy asarlari badiiy tafakkur rivojiga emas, balki ko‘proq chinakam so‘z san‘atining zarariyu mustabid tuzumning hokim mafkurasiga xizmat qildi va shu bois ham ular bugungi kunda batamom eskirdi.
- O‘zbek tanqidchiligining **M.Qo‘shjonov, O.Sharafiddinov, U.Normatov, N.Xudoyberganov, S.Mirvaliev, I.G‘afurov, A.Rasulov, M.Mahmudov, B.Karim** kabi qator namoyandalarining chiqishlarida adabiyotimizning dolzarb muammolari ko‘tarildi, ko‘plab asarlarning badiiy jozibasi ochib berildi va imkon qadar xolis baholandi.

Adabiyot nazariyasi badiiy adabiyotning **mohiyati, taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini, jamiyat hayotidagi o‘rni va vazifalari, badiiy asar tabiati hamda uning tuzilishi** kabi masalalarni umumiy tarzda o‘rganadi va shu asosda umumiy qonuniyatlarni ochib beradi.

Adabiyot nazariyasi badiiy asarlarni **tahlil qilish tamoyillari, baholash mezonlari, tahlil metodlarini** ishlab chiqadi, adabiy-nazariy tushunchalar tizimini yaratadi.

Adabiyot nazariyasi adabiyot tarixi va adabiy tanqid materiallarni umumlashtirsa, bu ikkisi o‘z faoliyatida adabiyot nazariyasi ochgan qonuniyatlarni, u ishlab chiqqan ilmiy tushunchalar tizimiga tayanadi.

Adabiyot nazariyasi masalalari mumtoz Sharq adabiyotshunosligida “**ilmi segona**” deb nomlanuvchi ilmiy aruz (A.Navoiy, Bobur), ilmiy qofiya, ilmiy bade' (A.Husayniy) kabilarda o‘rganilgan. O‘zbek adabiyotshunosligida adabiyot nazariyasi **XX asrning 20-yillarida fan sifatida shakllandi.**

- O‘zbek adabiyotshunosligida **adabiyot nazariyasi XX asr ning 20-yillarida fan sifatida shakllandi**. O‘zbek adabiyotshunosligining ilk nazariyotchilari sifatida **A.Fitrat, A.Sa`diylarni** ko‘rsatish mumkin. Adabiyotshunosligimizning keyingi taraqqiyoti davomida **I.Sulton, N.Shukurov, L.Qayumov, B.Sarimsoqov, B.Nazarov** kabi qator nazariyotchi olimlarning tadqiqotlari adabiy-nazariy tafakkur rivojiga sezilarli hissa bo‘lib qo‘shildi.

- Adabiyotshunoslikning yuqorida sanalgan asosiy sohalari bilan bir qatorda, ularning faoliyati uchun zarur bo‘lgan muayyan amaliy vazifalarni bajarish bilan shug‘ullanuvchi **matnshunoslik, manbashunoslik, kitobiyot(bibliografiya)** kabi qator yordamchi sohalar ham mavjud.

Matnshunoslik. Matnshunoslik bobidagi izlanishlarning oxir natijasi adabiyot tarixi va nazariyasi uchun **manbaviy asos yaratib berish** bo'lganligidan unga adabiyotshunoslikning yordamchi sohalaridan biri sifatida qarab kelinadi.

Adabiy matnlarni **o'rganish va nashrga tayyorlash** **matnshunoslikning vazifasidir.** Matnshunoslikning vazifasini juda qisqa ifodalagan bo'lsak-da, uning amalga oshirilishi juda katta mehnatni, chuqur bilim va tajribani talab qiladi.

Adabiy matnni o'rganayotgan matnshunos oldida turli-tuman **ilmiy muammolar** ko'ndalang bo'ladi. Masalan, matnshunos muallifi noma'lum asar (matn)ga duch keldi. Bu holda u matn muallifini, yoshini (yozilgan, ko'chirilgan vaqti) aniqlashi zarur bo'ladi.

Manbashunoslik. Adabiyotshunoslikning yordamchi sohalaridan biri sifatida manbashunoslik **adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasiga oid manbalarni izlab topish, tasniflash, ro'yxatga olish kabi amaliy vazifalarni bajarish, shuningdek, manbalarni qidirish va o'rganish yo'llarini** ishlab chiqish bilan shug'ullanadi.

Bu o'rinda «manba» deyilganda adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlarda qo'l kelishi mumkin bo'lgan barcha manbalar tushuniladi: **asar qo'lyozmalari, ijodkorlarning xatlari, kundalik daftarlari, adabiy jarayonga yoki muayyan ijodkor hayoti va ijodiga taalluqli hujjatlar** va boshqalar.

XX asr boshlari adabiyotini o'rganish bilan bog'liq holda faollashdi. Qatag'on qilingan adib va shoirlarning ijodiy merosini tiklash, ularning hayoti va faoliyatiga doir hujjatlarni izlab topish borasida **N.Karimov, B.Qosimov, H.Boltaboyev, B.Do'stqorayev, R.Tojiboyev, B.Karimov, M.Qarshiboyev** kabi olimlarning izlanishlari samarali bo'lib, ular asr boshidagi adabiy jarayon, unda faol ishtirok etgan ijodkorlar haqidagi tasavvurlarimizni boyitishga, davr adabiyotining xolis ilmiy tarixini yaratishga xizmat qildi.

- **Bibliografiya (Kitobiyot).** Adabiyotshunoslik bibliografiyasi adabiyotshunoslikning ilmiy-amaliy sohasi sanalib, adabiyotshunoslikka oid ilmiy asarlar, maqolalar, shuningdek, badiiy asarlar ro'yxatini, bibliografik qo'llanma, ko'rsatkichlar tuzish bilan shug'ullanadi.
- Yordamchi soha sifatida adabiyotshunoslik bibliografiyasi ilmiy-tadqiqotlarning samarali bo'lishiga xizmat qilish, badiiy adabiyotni targ'ib qilish kabi maqsadlarni ko'zlaydi.
- Bibliograflar tomonidan tuzilgan bibliografik ko'rsatkich va qo'llanmalar tadqiqotchilarga katta amaliy yordam beradi.

- **Adabiyotshunoslikning boshqa fanlar bilan aloqasi.** Qadimda fanlar o‘zaro ajralmagan, xususan, **adabiyotshunoslik ham falsafa ichidagi bir hodisa edi.** Kishilik jamiyatining taraqqiyoti, inson tafakkurining rivoji davomida turli fanlar alohida mustaqil fanlar sifatida ajralib chiqdi.
- Adabiyotshunoslikning boshqa fanlar bilan aloqasi haqida gapirganda, avvalo, uning **tilshunoslik bilan aloqasi xususida to‘xtalish lozim.** Badiiy adabiyotning materialli so‘z, adabiy asar esa so‘zlardan tarkib topuvchi matndir. Badiiy matn esa, ravshanki, til qonuniyatlari asosida tarkib topadi. Til qonuniyatlarini bilishlik matnning qurilishi, tagma'nolari, ishlatilgan stilistik figuralarning estetik qimmati haqida fikr yuritishda juda muhim.
- Tilshunoslik bilan adabiyotshunoslik aloqalari yana bir jihatdan muhim. **Tilshunoslik kishilar orasidagi muloqot vositasi bo‘lgan tilni o‘rgansa, adabiyotshunoslik ijodkor va o‘quvchi orasidagi badiiy muloqot vositasi bo‘lgan badiiy asarni o‘rganadi.**

- **Adabiyotshunoslikning tarix fani bilan juda uzviy aloqasi bor.** Ma'lum bir davr adabiyoti yoki o'tmishda yaratilgan konkret asarni tadqiq etayotgan adabiyot tarixchisi o'sha davr ijtimoiy-tarixiy hodisalarini o'rganmog'i shart, aks holda u o'rganilayotgan davr adabiyotida kuzatilgan hodisalar mohiyatini ham, tahlil qilinayotgan asarning mohiyatini ham to'la anglay olmaydi.
- **Adabiyotshunoslik san'atning umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi estetika fani bilan ham mustahkam aloqadadir.** So'z san'ati sifatida badiiy adabiyot san'atning umumiy qonuniyatlari asosida yashashi, uning boshqa san'at turlari bilan aloqada ekanligi adabiyotshunosdan estetika fani yutuqlaridan xabardor bo'lishni taqozo qiladi.

- **Adabiyotshunoslikning falsafa fani bilan aloqasi** haqida gapirganda, avvalo, yirik san'atkorlarning hammasi ham o'ziga xos faylasuf ekanligi, yirik badiiy asarlarda muallifning olamu odam haqidagi qarashlari tizimi (badiiy kontsepsiya) – badiiy falsafasi ifodalanishini e'tiborda tutish lozim. Dunyoqarashi muayyan falsafiy ta'limot ta'sirida shakllangan ijodkor asarlarining mazmun-mohiyatini anglash uchun adabiyotshunos o'sha falsafa asoslaridan xabardor bo'lmog'i lozimdir.

- **Adabiyotshunoslik psixologiya fani bilan o'zaro aloqada bo'ladi.** Badiiy asarda tasvirlangan inson ruhiyatini anglash, badiiy ijod psixologiyasi, badiiy asarni qabul qilish jarayonining ruhiy mexanizmlarini yaxshi tasavvur qilish uchun adabiyotshunosga psixologiya fanining yutuqlari juda katta yordam beradi. Ayni paytda, badiiy adabiyot psixologiya faniga ilmiy tadqiqotlar uchun boy material beradi.

BADIIY ADABIYOT- SAN'AT TURI SIFATIDA

- San'at» insonning go'zallik qonuniyatlari asosida borlikni badiiy o'zlashtirishga karatilgan yaratuvchilik faoliyati hamda uning natijasida vujudga kelgan narsalarning jamidir.
- San'at amaliy va badiiy san'at turlariga ajraladi. **Kulolchilik, naqqoshlik, kashtachilik, zardo'zlik, modelerlik kabilar amaliy san'at turiga mansub bo'lsa, adabiyot, rassomlik, musiqa, xaykaltaroshlik, kino, teatr kabilar badiiy san'at turlari** hisoblanadi. Amaliy va badiiy san'at turlarining umumlashtiruvchi va farqli jihatlari mavjud. Amaliy san'at go'zallik konunlari asosida kechgan mehnat faoliyati mahsuli bo'lsa, badiiy san'at go'zallik konunlari asosida kechgan ijodiy-ruhiy faoliyat natijasidir.

- Adabiyot san'atning musiqa, rassomchilik, haykaltaroshlik kabi boshqa san'at turlaridan **soʻz san'ati ekanligi bilan farq qiladi.**
- **Obrazlilik – har qanday san'at turining asosiy xususiyati. Obraz - ijodkor yaratgan inson dunyosining umumlashgan tasviri, voqelikning badiiy in'ikosi.** Badiiy adabiyotdagi obraz “badiiy toʻqima yordamida yaratilgan, estetik qiymat kasb etgan inson hayotining umumlashma va ayni paytda aniq manzarasi.”
- Obrazlar xayoliy-fantastik, satirik, majoziy-ramziy, afsonaviy kabi turlarga ajraladi. Dunyo, Sharq, Amerika obrazi kabilar ilmiy adabiyotlarda obrazlar gipersistemi deb koʻrsatilgan.

- Badiiy adabiyotning jamiyat hayotidagi o‘rnini tasavvur qilish uchun u bajarayotgan ijtimoiy vazifalar nimalardan iborat ekanligini bilish lozim. **Badiiy adabiyotning eng muhim vazifasi - insonni komillik sari yetaklashidir.** Bundan tashqari adabiyot bilish (evristik), badiiy-konseptual, kommunikativ, tarbiyaviy (didaktik), kompensatorlik (tasalli berish), badiiy bashorat, estetik funksiyalarni ham amalga oshiradi.
- Masalan, badiiy adabiyotning estetik vazifasi - insonda go‘zallik tuyg‘usini shakllantirishi, rivojlantirishi, nozik didni tarbiyalashi bilan belgilanadi. Badiiy adabiyotning inson aqli va ma’naviy kamolotiga kuchli ta’sir ko‘rsatishi e’tiborga olinib, **2017 yil 12 yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga qaratilgan Farmoyishi e’lon qilindi**

• **Nazorat savollari**

1. Adabiyot va adabiyotshunoslik terminlari mohiyatini izohlang.
2. Adabiyotshunoslik nazariyasi fani nimani o‘rganadi?
3. Adabiyotshunoslikning obekti nima?
4. Adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?
5. Adabiyot terminiga qadar fanda qaysi atamalar qo‘llanilib kelingan?
6. Adabiyot nazariyasi nimani o‘rganadi?
7. Adabiyot tarixi nimalarni o‘rganadi?
8. Adabiy tanqid-chi?
9. Adabiyotshunoslikning yordamchi sohalariga nimalar kiradi?

E'tiboringiz uchun rahmat !

@Aziza_shaymardanova

o'qituvchi: Shaymardanova Aziza Raimjanovna